

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ГЕМБАРА ОЛЕНА ЮРІЇВНА

УДК 346.61

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІНОУТВОРЕННЯ
В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

**12.00.04 – господарське право;
господарсько-процесуальне право**

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, доцент **Пашков Віталій Михайлович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри цивільного, господарського та екологічного права Полтавського юридичного інституту.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Грудницька Світлана Миколаївна**, Інститут економіко-правових досліджень НАН України, завідувач сектору проблем сприяння розвитку економіко-правових досліджень відділу проблем господарсько-правового забезпечення економічної безпеки держави;

– кандидат юридичних наук, доцент **Килимник Інна Ігорівна**, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, завідувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності.

Захист відбудеться «28» лютого 2017 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано «24» січня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Ю. Уркевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У забезпеченні нормального функціонування будь-якої економічної системи політично-організованого суспільства на сучасному етапі його розвитку важлива роль належить державі. Кожна держава здійснює регулювання національної економіки з різним ступенем втручання. Важливо, щоб таке регулювання здійснювалося в належних правових формах і з дотриманням розумного балансу публічно-правових і приватно-правових принципів правового регулювання.

Ціна традиційно розуміється як грошовий вираз вартості товару. За умов ринкової економіки ціна виступає важливим джерелом інформації для виробника, орієнтиром, який скеровує його дії. Крім того, вона відіграє роль стимулятора, приймає участь у розподіленні доходів, виконує обліково-вимірвальну функцію. Історія правового регулювання господарської діяльності свідчить про те, що на всіх етапах його розвитку вирішення питань ціноутворення було важливим його елементом.

Порядок визначення цін на товари, роботи та послуги, незалежно від сфери господарської діяльності, врегульовано законодавством про ціноутворення, що на сьогодні складається з численної кількості нормативно-правових актів, яка, на жаль, не утворює єдиної узгодженої системи. Суперечливість, недостатня чіткість законодавчих вимог, великий обсяг підзаконного нормативно-правового регулювання, неврахування об'єктивних потреб практики, зумовлених, у тому числі, різкою зміною економічно-соціальних показників, призводять до негативних наслідків у правовому регулюванні ціноутворення в Україні, відсутності належної правової основи для стабільного ведення господарської діяльності. Як вбачається, основною причиною такої ситуації виступає недостатність наукових напрацювань з питань правового регулювання ціноутворення в господарській діяльності, які можуть виступити основою для подальшого вдосконалення законодавчого регулювання суспільних відносин у цій сфері, а також розв'язання проблем, виявлених судовою практикою при вирішенні спорів у сфері ціноутворення.

Окремим питанням правового регулювання ціноутворення в господарській діяльності приділяли увагу такі вчені як Н. В. Барахтян, В. М. Василенко, В. М. Гайворонський, Д. В. Задихайло, І. Є. Замойський, Г. Л. Знаменський, В. К. Мамутов, В. С. Мартемьянов, В. С. Мілаш, В. М. Пашков та ін. Питаннями ціноутворення та цінової політики займалися такі науковці, як-то: А. В. Волошенко, Г. Д. Джумагельдієва, В. С. Пінішко, І. К. Салімжанов, Д. М. Стеченко, Ю. Г. Тормоса, Л. О. Шкварчук та ін. Дослідження різних аспектів регулювання цін знайшли відображення у наукових працях зарубіжних учених: Ф. Еджуорта, Дж. Карлі, Э. Ласпейреса, В. Парето, А. Маршалла, Г. Пааше, И. Фішера, Дж. Хікса та ін. Проте цілісна система знань, що охоплювала б увесь комплекс форм, методів, способів регулювання цін, які

впливають на формування методологічних підходів до регулювання цінової політики, на сьогодні відсутня. Внаслідок цього низка значущих проблем регламентації відносин з формування, встановлення та застосування цін в господарсько-правовій діяльності не знайшла розв'язання. Недосконалість відповідного інституту господарського законодавства, нестабільна правозастосовна практика, а також недостатня теоретична розробленість зазначених питань обумовлюють актуальність та необхідність дослідження даних відносин.

Окремо слід відзначити дисертаційну роботу Г. Д. Джумагельдієвої «Правове регулювання цін та ціноутворення». Однак вказану роботу було захищено у 2004 році, тому більша частина її висновків сьогодні потребує перегляду. Крім того, предметом дослідження вказаної роботи стало правове регулювання ціноутворення і цін на продукцію промисловості, в той час як існує потреба в наукових рекомендаціях, актуальних для всіх сфер господарської діяльності з виділенням тих специфічних проявів у правовому регулюванні ціноутворення, що присутні в окремих видах господарювання.

Отже, в юридичній науці України відсутнє комплексне наукове дослідження питання правового регулювання ціноутворення в господарській діяльності, яке б відповідало потребам сьогодення, враховувало зміни, що сталися в останні роки у розвитку правової системи нашої держави, й проблеми законодавчого регулювання, виявлені практикою господарських відносин, а також включало в себе вивчення європейських стандартів правового регулювання. Усе це обумовлює актуальність теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах та відповідно до цільової комплексної програми «Правове забезпечення реалізації політики держави на пріоритетних напрямках економічного розвитку та у сфері екологічної безпеки» (№ державної реєстрації 0111U000962).

Тему дисертації затверджено вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 1 від 11.09.2015 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є комплексна характеристика правового регулювання ціноутворення в господарській діяльності. Для досягнення вказаної мети було поставлено такі завдання:

- визначити основні напрями цінової політики держави;
- розкрити поняття і види ціни в господарському зобов'язанні;
- визначити особливості правового регулювання ціноутворення в державах ЄС;
- встановити джерела правового регулювання ціноутворення в Україні та надати їм характеристику;
- розкрити роль судової практики в правовому регулюванні ціноутворення;

- з'ясувати специфіку правового регулювання договірної встановлення ціни;
- визначити перспективи розвитку нормативної основи правового регулювання ціноутворення в Україні;
- розкрити поняття, види і способи встановлення державних регульованих цін;
- охарактеризувати повноваження державних органів і органів місцевого самоврядування щодо регулювання цін;
- розкрити систему державного контролю в сфері ціноутворення;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України в сфері ціноутворення, а також рекомендації щодо вдосконалення практики його реалізації.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у зв'язку з формуванням, встановленням і регулюванням цін.

Предметом дослідження є правове регулювання ціноутворення в господарській діяльності.

Методи дослідження. Методологічною основою наукової роботи стали загальнофілософські, загальнонаукові, спеціальнонаукові та власні правові методи.

Так, діалектичний метод дозволив обґрунтувати закономірний характер розвитку правового регулювання у сфері ціноутворення, простежити сучасні тенденції в його здійсненні як на вітчизняному, так і на загальносвітовому рівнях. Герменевтичний метод використано при вивченні нормативно-правових актів, які регламентують питання ціноутворення.

У роботі використано історико-правовий метод, завдяки якому виокремлено основні етапи формування й розвитку законодавства про ціни в Україні, а також охарактеризовано еволюцію вчення про ціни. За допомогою логічного методу узагальнено представлені в науці підходи до розкриття змісту поняття ціни. Важливу роль у дослідженні відіграв такий логічний прийом, як класифікація, що дозволив визначити основні види цін і виконуваних ними функцій.

Формально-юридичний метод використано під час вивчення нормативно-правових текстів, а також судової практики. Порівняльно-правовий метод використовувався на всіх етапах дослідження, що дозволило надати порівняльну характеристику господарсько-правового регулювання ціноутворення в різні періоди розвитку нормативно-правової основи регламентації цього виду суспільних відносин, а також здійснити порівняння правового регулювання цієї сфери діяльності в Україні і Європейському Союзі тощо.

Теоретичним підґрунтям роботи є наукові праці з господарського, цивільного, адміністративного права, порівняльного правознавства, історії та теорії держави і права, науки міжнародного публічного та європейського права, економіки, культурології, філософії та ін. Емпіричну базу дослідження становлять аналітичні та статистичні матеріали, довідкова література, судові рішення, доповіді і висновки спеціальних експертних комісій тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації надано комплексну характеристику правового регулювання ціноутворення в господарській діяльності. У роботі сформульовано і обґрунтовано наукові положення, які виносяться на захист:

уперше:

- визначено основні правові позиції у вирішенні судами спорів щодо можливості встановлення вільних цін: 1) суб'єкти господарювання є вільними у визначенні умов договору, у т.ч. визначенні ціни договору, за виключенням цін на товар, ціни на який підлягають державному регулюванню, – жодним нормативно-правовим актом України не передбачено обов'язків сторін договору обґрунтовувати ціну договору; 2) законодавцем надано платнику податків право здійснювати господарську діяльність на власний ризик і можливість самостійно оцінювати її ефективність та доцільність з огляду на мету отримання економічного ефекту і приросту активів в майбутньому; тому збитковість окремих операцій не може свідчити про недоцільність їх здійснення; 3) суб'єкти господарювання мають право встановлювати ціни за своїм власним переконанням та визначати їх з метою отримання прибутку з урахуванням власних економічних інтересів; 4) якщо суду не надано доказів державного регулювання ціни на той чи інший товар (продукцію, послугу), суд виходить із того, що ціни на такий товар (продукцію, послугу) є вільними;

- розкрито систему джерел правового регулювання ціноутворення в Україні, до якої окрім нормативно-правових актів також включено правовий звичай, нормативний договір, судовий прецедент, судову практику;

- запропоновано внести зміни до поняття товару в Законі України «Про ціни і ціноутворення», виключивши із нього вказівку на немайнові права: «товар – продукція, роботи, послуги, матеріально-технічні ресурси, майнові права, що підлягають продажу (реалізації)»;

- надано рекомендації щодо вдосконалення проекту Закону «Про внесення зміни до статті 16 Закону України «Про ціни і ціноутворення» щодо участі організацій громадянського суспільства у державному регулюванні цін (реєстраційний номер 2677 від 20.04.2015 р.), зокрема, в ньому не вказуються форми участі інститутів громадянського суспільства у здійсненні контролю у сфері ціноутворення; суб'єкти здійснення такого контролю обмежуються громадськими організаціями, усуваючи від можливості участі у здійсненні такого контролю інші громадські об'єднання; не вказано, в яких випадках державні органи зобов'язані залучити інститути громадянського суспільства до його здійснення, не розкриваються наслідки такого незалучення тощо);

- обґрунтовано, що припис ч. 3 ст. 180 Господарського кодексу України щодо обов'язкового погодження ціни при укладенні господарського договору має тлумачитися таким

чином: ціну має бути визначено у договорі, тільки якщо це відповідає суті зобов'язання, яке має полягати у сплаті відповідної суми коштів;

- доведено правомірність вимог про сплату боргу з урахуванням індексу інфляції у разі встановлення ціни в еквіваленті іноземної валюти;

- обгрунтовано, що ціна може бути переглянута у бік збільшення або зменшення в таких випадках: 1) одна зі сторін порушила умови договору; її контрагент у зв'язку з цим може ініціювати перегляд ціни і в разі отримання відмови вимагати її зміни в судовому порядку; 2) виникли обставини, прямо передбачені законом або договором як підстава для перегляду ціни договору, але при цьому зміна ціни можлива лише в тому випадку, якщо такі обставини мали місце до виконання сторонами своїх зобов'язань за договором і за умови, що зміни внесено також до моменту виконання договору; 3) відбулася істотна зміна обставин. Одночасно із цим, якщо взаємні зобов'язання сторін за договором (поставка товарів / передача результатів робіт / надання послуг, з одного боку, та їх оплата, з іншого) виконані, перегляд умов їх виконання, в тому числі ціни, неможливий навіть за наявності згоди обох сторін і навіть за умови, що строк дії самого договору ще не закінчився;

удосконалено:

- характеристику цін шляхом проведення їх класифікації за такими критеріями: за впливом держави; за характером обігу, який обслуговується; за способом встановлення; за способом одержання інформації щодо рівня цін; залежно від виду ринку; за механізмом формування; за часом дії; залежно від територіальної диференціації ціни; за часткою витрат на доставку продукції (навантажувально-розвантажувальні роботи, транспортні, страхування), які включаються до ціни тощо;

- розкриття функцій ціни в умовах ринкової економіки, серед яких виділено інформаційну, вимірну, стимулюючу, розподільчу, балансуєчу;

- характеристику джерел правового регулювання відносин у сфері ціноутворення шляхом виділення таких їх ознак: 1) нормативність; 2) публічність; 3) загальнообов'язковість; 4) формальна визначеність як вираження, так і закріплення; 5) доступність; 6) легальність; 7) легітимність; 8) ієрархічність; 9) набувають загальнообов'язкової сили, змінюються та втрачають юридичну силу відповідно до спеціальної юридичної процедури; 10) системний характер, який виявляється у взаємозв'язках між ними; 11) самодостатність, тобто можливість безпосередньо, без наявності будь-яких допоміжних механізмів застосовувати його;

- обгрунтування достатності підзаконного регулювання за умови диференційованого підходу, тобто коли державне цінове регулювання поширюється не на весь асортиментний ряд відповідної товарної групи, а на її окремі позиції – на відповідний товар певного сорту, гатунку, категорії тощо;

набули подальшого розвитку:

- розкриття змісту принципів методології ціноутворення: науковість, цілеспрямованість, безперервність, єдність процесу ціноутворення, поєднання вільних і регульованих цін, розмежування повноважень суб'єктів ціноутворення щодо встановлення і регулювання цін, здійснення державного контролю за ціноутворенням у порядку і в спосіб, передбачені законодавством;
- висновок про те, що для оптової торгівлі головною відмінною особливістю є категорія покупців – це суб'єкти підприємницької діяльності – фізичні та юридичні особи, їх філії (відокремлені підрозділи). Але при цьому не може вважатися оптовою торгівлею продаж товару суб'єкту господарської діяльності на стандартних умовах продажу всім роздрібним покупцям, тобто на умовах публічного договору;
- обґрунтування правомірності вираження ціни для реалізації на внутрішньому ринку України в грошовому еквіваленті до іноземної валюти.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки, практичні пропозиції можуть бути застосовані:

- у науково-дослідницькій галузі – для подальшого дослідження проблем правового регулювання ціноутворення у процесі здійснення господарської діяльності;
- у правотворчій діяльності – як теоретичний матеріал при опрацюванні і прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, що визначають засади реалізації державної політики у сфері ціноутворення;
- у правозастосовній сфері – при узагальненні судової практики, наданні рекомендацій із застосування законодавства, що визначає механізм ціноутворення;
- у навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників, у викладанні навчальних курсів, в науково-дослідницькій роботі студентів.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертації схвалені на засіданнях кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Ключові положення роботи були представлені автором на науково-практичних конференціях, круглих столах, у тому числі на таких Міжнародних науково-практичних конференціях: «Актуальні питання правової теорії та юридичної практики» (12-13 серпня 2016 р., м. Одеса), «Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку» (26-27 серпня 2016 р., м. Запоріжжя), «Стан та перспективи розвитку юридичної науки» (2-3 вересня 2016 р., м. Дніпро).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки, сформульовані в дослідженні, знайшли відображення у 8 наукових працях, у тому числі чотирьох статтях у фахових наукових виданнях України, одній статті у науковому періодичному виданні іншої держави і трьох тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які включають в себе дванадцять підрозділів, а також висновків і списку використаних джерел (292 найменування). Загальний обсяг роботи становить 242 сторінки, з яких 205 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються її зв'язок з науковими планами та програмами, мета й задачі, об'єкт і предмет, методологія дослідження, новизна та практичне значення одержаних результатів, відомості про апробацію результатів роботи, публікації, структуру й обсяг дисертації.

У **розділі 1 «Ціна як об'єкт правового регулювання»** визначено поняття ціни, проаналізовано її функції в умовах ринкової економіки. Окрему увагу приділено ролі ціноутворення у процесі господарювання. Надано характеристику джерел правового регулювання ціноутворення в Україні та окреслено перспективи їх подальшого розвитку.

У *підрозділі 1.1 «Ціна: поняття та види»* наведено огляд представлених у науці підходів до розуміння ціни. Запропоновано класифікувати ціни за такими критеріями: 1) за впливом держави: такі, що формуються стихійно без будь-якого впливу держави (вільні ціни); ті, що централізовано встановлюються публічною владою – державними органами і органами місцевого самоврядування (фіксовані ціни); регульовані ціни, в яких поєднуються обидва варіанти (регульовані ціни); 2) за характером обігу, який обслуговується: оптові ціни – ціни, за якими підприємства реалізують продукцію іншим суб'єктам господарювання; роздрібні ціни – ціни, за якими продукція реалізується населенню (ціна, за якою здійснюється розрахунок з кінцевим споживачем товару); 3) за способом встановлення: тверді, поточні, рухливі, змінні ціни, ковзаючі ціни, а також ціни з наступною фіксацією; 4) за способом одержання інформації щодо рівня цін: довідкові, преїскурантні і розрахункові ціни; 5) залежно від виду ринку: аукціонні, біржові ціни, а також ціни; 6) за механізмом формування: маркетингові, нормативні, комбіновані; 7) за часом дії ціни – постійні, тимчасові та разові; 8) ціни, які обслуговують внутрішній або зовнішній ринок; 9) за часткою витрат на доставку продукції (навантажувально-розвантажувальні роботи, транспортні, страхування), які включаються до ціни тощо. Відзначено, що для цілей правового регулювання найбільше значення має класифікація за ступенем впливу держави на встановлення ціни.

У *підрозділі 1.2 «Функції ціни в умовах ринкової економіки»* встановлено, що за різних умов господарювання ціна має різноманітні функції. У планово-директивній економіці ціна виконувала три основні функції – планово-облікову, стимулюючу і перерозподільчу. Констатовано, що така система ціноутворення мала відповідні недоліки: при встановленні ціни відштовхувалися тільки від витрат підприємства, попит не враховувався; через занадто велику кількість виготовлених у

країні товарів було неможливим централізоване встановлення цін «зверху» повсюди; не враховувалися споживчі потреби, здійснювалися необґрунтовані зниження тощо.

В умовах ринкової економіки ціна виконує такі функції, як: інформаційна, вимірювальна, стимулююча, розподільча, балансуєча, а також функція ціни як засобу раціонального розміщення виробництва. Усі перелічені функції ціни тісно пов'язані між собою. Так, балансуєча функція є продовженням стимулюєчої і також спрямована на збільшення виробництва товарів, що користуються попитом. Функція ціни як засобу раціонального розміщення виробництва тісно взаємодіє з розподільчою функцією, а разом вони через перерозподіл коштів сприяють розвитку високоприбуткових сфер.

У підрозділі 1.3 *«Роль ціноутворення у процесі господарювання»* обґрунтовано, що процес ціноутворення здійснюється на основі відповідної методології, яка представляє собою сукупність найбільш загальних правил формування ціни, пов'язаних в основному з макроекономічними особливостями господарської системи, а також із різними сферами ціноутворення. У зв'язку з цим методологічні принципи можуть бути загальними як для економіки в цілому, так і для групи суміжних галузей, виробництв. Загальні методичні правила визначаються на законодавчому рівні. Методологія процесу ціноутворення є єдиною для будь-якої системи незалежно від того, хто її встановлює, періоду дії, сфери діяльності підприємства. На основі методології виробляється політика ціноутворення підприємства, а також його стратегія.

Найбільш важливими елементами методології ціноутворення є принципи ціноутворення, серед яких особливу увагу приділено таким принципам, як: 1) науковість, 2) цілеспрямованість, 3) безперервність, 4) єдність процесу ціноутворення, 5) поєднання вільних і регульованих цін, 6) розмежування повноважень суб'єктів ціноутворення щодо встановлення і регулювання цін; 7) здійснення державного контролю за ціноутворенням у порядку і в спосіб, передбачені законодавством.

У підрозділі 1.4 *«Джерела правового регулювання ціноутворення в Україні»* наголошено, що жодна публічна влада не може бути ефективною без можливості регулювання відповідної сфери суспільних відносин шляхом встановлення обов'язкових до виконання вимог як загального, так і індивідуального характеру.

Відзначено, що правотворчість у сфері ціноутворення на сучасному етапі не вичерпується діяльністю по розробці та виданню нормативно-правових актів. Нового значення набувають інші способи правостановлення: прийняття судового прецеденту та укладання міжнародно-правових угод. Відповідно, система джерел у сфері правового регулювання відносин ціноутворення представляє собою сукупність форм зовнішнього закріплення правових норм, що регулюють суспільні відносини – нормативно-правових актів, нормативно-правових договорів (у першу чергу, міжнародних), судової практики, правових звичаїв, принципів права.

У підрозділі 1.5 «Перспективи розвитку нормативної основи правового регулювання ціноутворення в Україні» констатовано, що перспективи розвитку нормативної основи правового регулювання ціноутворення в Україні великою мірою пов'язано із Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, яка ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. Наведено огляд тих положень Угоди, які мають безпосереднє значення для сфери ціноутворення.

Наголошено також, що обсяг нормативного матеріалу, яким забезпечується правова регламентація відносин у сфері ціноутворення, повинен відповідати предмету регулювання, тобто повинен бути адекватним тим суспільним відносинам, які врегульовані конкретним масивом юридичних актів. До того ж законодавець при прийнятті нормативно-правових актів у вказаній сфері повинен уникати як прогалин, так і надмірної їх «зарегульованості», а також колізій між правовими нормами актів різної юридичної сили.

У розділі 2 «Ціна в господарсько-правовому зобов'язанні» наведено характеристику ціни як істотної умови господарського договору й огляд відповідних законодавчих положень та практики їх застосування. Окрему увагу приділено питанню щодо можливості визначення ціни в еквіваленті іноземної валюти, з приводу якого сформувалася суперечлива судова практика.

У підрозділі 2.1 «Ціна як істотна умова господарського договору» встановлено, що договір у господарському праві може: 1) конкретизувати норми господарського права; 2) доповнювати регулювання, межі якого окреслені нормами господарського права, що прямо вказують на врегулювання відносин шляхом досягнення згоди між їх учасниками і її закріплення в договорі; 3) встановлювати права і обов'язки, відмінні від тих, що передбачені нормами господарського права, у випадках, коли це прямо допускається. Ціна договору може бути зафіксована в його основному тексті або у додатках до нього, які вважаються невід'ємною частиною договору. Якщо договір укладено шляхом обміну листами, у тому числі електронними, факсами, телеграмами, то умова про узгоджену ціну має бути прописана в одному із таких документів. З них має чітко слідувати, що умова про ціну була узгоджена з контрагентом. На цей факт може вказувати конклюдентна дія сторони, наприклад, оплата товару.

Обґрунтовано, що ч. 3 ст. 180 Господарського кодексу України щодо обов'язкового погодження ціни при укладенні господарського договору має тлумачитися таким чином, що ціна повинна бути визначеною тільки якщо це відповідає суті зобов'язання, а саме: зобов'язання має полягати у сплаті відповідної суми коштів, які відповідають ціні договору.

Розкрито особливості встановлення ціни в договорі підряду. Відзначено, що кошторис є можливим способом визначення ціни роботи за договором підряду, але не зобов'язує сторони використовувати саме його. Тому сторони можуть встановити ціну договору без складання

кошторису. У них також є можливість обмежитися зазначенням критеріїв та порядку розрахунку вартості робіт після закінчення їх виконання. При встановленні ціни за договором підяду ані спеціальні норми Цивільного і Господарського кодексів України, ані підзаконні акти не передбачають обов'язків підрядника надати первинні документи, на підставі яких ведеться бухгалтерський облік, в обґрунтування вартості проведених робіт. Закріплення такого правила суперечило б загальним принципам визначення ціни робіт за договором підяду. Більше того, якщо підрядник наполягає на зміні ціни роботи, то на ньому лежить обов'язок надати докази того, що є істотні підстави для такої зміни. При цьому замовник може або погодитися на таку зміну, або розірвати договір (якщо кошторис був приблизним), або вимагати від підрядника виконання його обов'язків за договором (якщо кошторис був твердим).

У підрозділі 2.2 «Вираження ціни в іноземній валюті» встановлено, що у разі якщо сторони передбачають в договорі «прив'язку» ціни до еквіваленту іноземної валюти, то валютою ціни все одно залишається гривня, так само і валютою зобов'язання. Вираження ціни в еквіваленті іноземної валюти не робить валютою зобов'язання іноземну валюту. Це означає, що встановлення ціни у вигляді еквівалента певній кількості іноземної валюти не може вважатися порушенням ч. 2 ст. 198 Цивільного кодексу України. Аналіз судової практики України свідчить про те, що суди підтримують позицію щодо правомірності визначення ціни в еквіваленті іноземної валюти в господарських відносинах.

Підкреслено, що сторонам договору, в якому ціна визначається в еквіваленті до іноземної валюти, доцільно зафіксувати, за яким курсом здійснюється перерахунок ціни. На основі аналізу чинного законодавства зроблено висновок, що це може бути не тільки офіційний курс НБУ (без спеціального уточнення буде застосовуватися саме він). Можливою є прив'язка до курсу продажу (купівлі) конкретної валюти конкретним банком (в договорі має бути вказано, яким саме банком) або до курсу, що приводиться на будь-якому сайті (тоді потрібно вказати адресу відповідної сторінки в Інтернеті).

У підрозділі 2.3 «Зміна ціни договору» вказано, що ціна може бути переглянута у бік збільшення або зменшення в таких випадках: 1) одна зі сторін порушила умови договору; її контрагент у зв'язку з цим може ініціювати перегляд ціни і в разі отримання відмови вимагати її зміни в судовому порядку; 2) виникли обставини, прямо передбачені законом або договором як підстава для перегляду ціни договору (подорожчання матеріалів, зміни в законодавстві та ін.), але при цьому зміна ціни можлива лише в тому випадку, якщо такі обставини мали місце до виконання сторонами своїх зобов'язань за договором (підвищення цін на необхідні для виконання договору підяду комплектуючі відбулося до їх закупівлі підрядником і т. п.), і за умови, що зміни внесено також до моменту виконання договору; 3) якщо взаємні зобов'язання сторін за договором (поставка товарів / передача результатів робіт / надання послуг, з одного боку, та їх оплата, з

іншого) виконані, перегляд умов їх виконання, в тому числі ціни, неможливий навіть за наявності згоди обох сторін і навіть за умови, що строк дії самого договору ще не закінчився.

Розділ 3 «Державне регулювання цін в Україні» визначено мету і завдання державного регулювання цін, зокрема на соціально значущі товари. Окрему увагу приділено питанню щодо вимог до позначення цін.

У підрозділі 3.1 *«Державне регулювання цін: мета і завдання»* підкреслено, що об'єктивними чинниками, які визначають необхідність регулювання державою процесів ціноутворення, є неможливість ринкових механізмів саморегуляції виконувати низку функцій, необхідних для забезпечення збалансованого розвитку суспільства. Передусім, йдеться про вирішення соціальних завдань, зокрема задоволення мінімального рівня потреб всіх верств населення у товарах і послугах, незалежно від рівня їх грошових доходів, що реалізується через обмеження цін на товари першої необхідності, встановлення мінімального рівня заробітної плати, державні субсидії і соціальні виплати.

Підкреслено, що державне регулювання цін не можна розглядати як форму довільного втручання держави в організацію ринкових відносин. Воно здійснюється через реалізацію механізмів, закріплених і урегульованих законодавством і націлене на забезпечення і дотримання об'єктивних нормативів формування ціни, співвідношення цін різного виду. Державно-правове регулювання цін здійснюється через механізми фіксованих цін і тарифів, встановлення їх граничних розмірів, граничних коефіцієнтів зміни цін і рівня рентабельності. Через податки, інші види обов'язкових платежів податкового характеру, нормативи й інші елементи ціни відбувається державний вплив на процес формування ціни, обслуговування нею господарського обороту.

Серед основних напрямів державного регулювання цін в Україні розглянуто такі: 1) розмежування повноважень центральних органів виконавчої влади, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, виконавчих органів міських рад у сфері ціноутворення; 2) антимонопольне регулювання цін (тарифів) на продукцію виробничо-технічного призначення; 3) декларування цін.

У підрозділі 3.2 *«Державне регулювання цін на соціально значущі продовольчі товари: поділ сфери повноважень»* констатовано, що основні повноваження у сфері ціноутворення надано місцевим органам виконавчої влади, що дає їм змогу оперативно з урахуванням місцевих особливостей проводити в життя цінову політику держави.

Наголошено, що чинне законодавство України обмежує державне регулювання, зокрема, товарами, які мають істотну соціальну значущість. Обґрунтовано відсутність необхідності врегулювання переліку соціально важливих продуктів на рівні спеціального закону.

У підрозділі 3.3 *«Правове регулювання позначення цін»* наведено аналіз практики правового регулювання, у тому числі в ЄС, позначення ціни за одиницю виміру (за один кілограм, один літр,

один метр і т.д.). Відзначено, що позначення ціни за одиницю є одним з кращих інструментів, доступних для споживачів, щоб полегшити оцінку товарів і їх порівняння між собою. Поряд із цим визначення ціни за одиницю має переваги для суб'єктів господарювання, оскільки дозволяє покращити обслуговування клієнтів через покращення досвіду покупок; надає інструмент для забезпечення обліку запасів, призводить до більш ефективної практики їх впорядкування і більш суворого контролю; підвищує точність ціноутворення; сприяє збільшенню обсягу продажів під власною торговою маркою.

У підрозділі 3.4 «Адміністративно-господарські санкції за порушення законодавства про ціни в умовах оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» відзначено, що господарське право має широкий інструментарій захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів. Їх невичерпний перелік наведено в ч. 2 ст. 20 Господарського кодексу України. Особливе місце в цьому переліку займають адміністративно-господарські санкції.

Розглянуто питання, яке саме наповнення має здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог формування, встановлення та застосування державних регульованих цін. Згідно з Положенням про Державну інспекцію України з контролю за цінами, затвердженим Указом Президента України від 30.03.2012 р. №236/2012, завданням Держцінінспекції України є реалізація державної політики з контролю за цінами шляхом, зокрема, здійснення державного контролю (нагляду) за дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін, запобігання порушенням у сфері ціноутворення та їх усунення. На даний час цей Указ не скасовано. Водночас, п. 2 постанови Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 р. № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» Державну інспекцію з контролю за цінами ліквідовано. Її функції з моніторингу динаміки цін (тарифів) на споживчому ринку покладено на Державну службу статистики. Одночасно утворено Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, на яку, серед іншого, покладено функції з реалізації державної політики, які виконували органи, що припиняються, зокрема функції із здійснення державного контролю (нагляду) за дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, яке полягає у наданні комплексної характеристики правового регулювання ціноутворення в господарській діяльності.

Основні наукові й практичні результати дослідження є такими:

1. На підставі узагальнення судової практики щодо тлумачення судами можливості встановлювати вільні ціни, виділено такі правові позиції: 1) суб'єкти господарювання є вільними у визначенні умов договору, у т.ч. визначенні ціни договору, за виключенням цін на товар, ціни на який підлягають державному регулюванню, - жодним нормативно-правовим актом України не передбачено обов'язків сторін договору обґрунтовувати ціну договору; 2) законодавцем надано платнику податків право здійснювати господарську діяльність на власний ризик і можливість самостійно оцінювати її ефективність та доцільність з огляду на мету отримання економічного ефекту і приросту активів в майбутньому; тому збитковість окремих операцій не може свідчити про недоцільність їх здійснення; 3) суб'єкти господарювання мають право встановлювати ціни за своїм власним переконанням, та визначати їх з метою отримання прибутку з урахуванням власних економічних інтересів; 4) якщо суду не надано доказів державного регулювання ціни на той чи інший товар (продукцію, послугу), суд виходить із того, що ціни на такий товар (продукцію, послугу) є вільними;

2. До системи джерел правового регулювання ціноутворення в Україні, окрім нормативно-правових актів, також має бути включено правовий звичай, нормативний договір, судовий прецедент, судову практику.

3. Джерела правового регулювання відносин у сфері ціноутворення характеризуються такими ознаками: 1) нормативність; 2) публічність; 3) загальнообов'язковість; 4) формальна визначеність як вираження, так і закріплення; 5) доступність; 6) легальність; 7) легітимність; 8) ієрархічність; 9) набувають загальнообов'язкової сили, змінюються та втрачають юридичну силу відповідно до спеціальної юридичної процедури; 10) системний характер, який виявляється у взаємозв'язках між ними; 11) самодостатність, тобто можливість безпосередньо, без наявності будь-яких допоміжних механізмів застосовувати його.

4. Поняття товару в Законі України «Про ціни і ціноутворення» потребує коригування, а саме виключення із нього вказівки на немайнові права: «товар – продукція, роботи, послуги, матеріально-технічні ресурси, майнові права, що підлягають продажу (реалізації)».

5. Проект Закону про внесення зміни до статті 16 Закону України «Про ціни і ціноутворення» щодо участі організацій громадянського суспільства у державному регулюванні цін (реєстраційний номер 2677 від 20.04.2015 р.) потребує вдосконалення у зв'язку із тим, що у ньому не вказуються форми участі інститутів громадянського суспільства у здійсненні контролю у сфері ціноутворення; суб'єкти здійснення такого контролю обмежуються громадськими організаціями, усуваючи від можливості участі у здійсненні такого контролю інші громадські об'єднання; не вказано, в яких випадках державні органи зобов'язані залучити інститути громадянського суспільства до його здійснення, ані наслідки незалучення тощо).

6. Припис ч. 3 ст. 180 Господарського кодексу України щодо обов'язкового погодження ціни при укладенні господарського договору має тлумачитися таким чином: ціну має бути визначено у договорі, тільки якщо це відповідає суті зобов'язання, яке має полягати у сплаті відповідної суми коштів.

7. До ч. 2 ст. 10 Закону України «Про ціни і ціноутворення» мають бути внесені зміни шляхом викладу її в такій редакції: «Ціни на товари, які призначені для реалізації на внутрішньому ринку України, установлюються виключно у валюті України, якщо інше не передбачено міжнародними угодами, ратифікованими Україною, *законами України* та постановами Кабінету Міністрів України».

8. Ціна може бути переглянута у бік збільшення або зменшення в таких випадках: 1) одна зі сторін порушила умови договору; її контрагент у зв'язку з цим може ініціювати перегляд ціни і в разі отримання відмови вимагати її зміни в судовому порядку; 2) виникли обставини, прямо передбачені законом або договором як підстава для перегляду ціни договору, але при цьому зміна ціни можлива лише в тому випадку, якщо такі обставини мали місце до виконання сторонами своїх зобов'язань за договором і за умови, що зміни внесено також до моменту виконання договору; 3) відбулася істотна зміна обставин. Одночасно із цим, якщо взаємні зобов'язання сторін за договором (поставка товарів / передача результатів робіт / надання послуг, з одного боку, та їх оплата, з іншого) виконані, перегляд умов їх виконання, в тому числі ціни, неможливий навіть за наявності згоди обох сторін і навіть за умови, що строк дії самого договору ще не закінчився.

9. Необхідним є внесення змін до Інструкції про порядок позначення роздрібних цін на товари народного споживання в підприємствах роздрібної торгівлі та закладах ресторанного господарства з метою вилучення вимоги щодо скріплення печаткою ярликів цін (цінників), меню і прейскурантів для приведення у відповідність із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку відкриття бізнесу» від 15 квітня 2014 року № 1206-VII, згідно із яким використання печатки в Україні є добровільним.

10. До Закону України «Про захист прав споживачів» мають бути внесені зміни з метою впровадження виробленої в країнах ЄС практики, а саме викладено п. 6 ч. 1 ст. 15 у такій редакції: «Інформація про продукцію повинна містити: 6) дані про ціну (тариф) та ціну за одиницю виміру товарів, умови та правила придбання продукції».

11. Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів необхідно доповнити нормою щодо прийняття рішень про застосування адміністративно-господарських санкцій за порушення вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Гембара О. Ю. Державне регулювання цін на соціально значущі продовольчі товари: поділ сфери повноважень / О. Ю. Гембара // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 5. – С. 144-146.
2. Гембара Е. Ю. Функции цены в условиях рыночной экономики / Е. Ю. Гембара // «Legea și Viata» (г.Кишенев, Республика Молдова). – 2016. – № 9. – С. 26-29.
3. Гембара О. Ю. Ціна як істотна умова господарського договору // О. Ю. Гембара // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. – Вип. 3. – С. 55-58.
4. Гембара О. Ю. Перспективи розвитку нормативної основи правового регулювання ціноутворення в Україні / О. Ю. Гембара // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2016. – № 1. – Випуск 4. Том 1. – С. 78-81.
5. Гембара О. Ю. Правове регулювання позначення ціни / О. Ю. Гембара // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. – Вип. 4. – С. 47-51.
6. Гембара О. Ю. Адміністративно-господарські санкції за порушення законодавства про ціни в умовах оптимізації системи центральних органів виконавчої влади / О. Ю. Гембара // Актуальні питання правової теорії та юридичної практики зб.: тез наук. доповідей і повідомл. Міжнар. наук.-практ. конф. 12-13 серпня 2016 р., м. Одеса. – Одеса : «Причорноморська фундація права», 2016. – С. 60-63.
7. Гембара О. Ю. Судова практика з питань ціноутворення в Україні: основні правові позиції / О. Ю. Гембара // Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 26-27 серпня 2016 р., м. Запоріжжя. – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2016. – С. 45-48.
8. Гембара О. Ю. Вираження ціни в іноземній валюті / О. Ю. Гембара // Стан та перспективи розвитку юридичної науки : матеріали Між- нар. наук.-практ. конф. 2-3 вересня 2016 р., м. Дніпро. — Дніпро : ГО «Правовий світ», 2016. — С. 46-49.

АНОТАЦІЯ

Гембара О. Ю. Правове регулювання ціноутворення в господарській діяльності. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2017.

В роботі надано комплексну характеристику правового регулювання ціноутворення в господарській діяльності. Визначено поняття ціни та наведено основні підходи до класифікації цін, проаналізовано їх функції в умовах ринкової економіки. Окрему увагу приділено ролі ціноутворення у процесі господарювання. Надано характеристику джерел правового регулювання ціноутворення в Україні та окреслено перспективи їх подальшого розвитку.

Автором наведено характеристику ціни як істотної умови господарського договору й огляд відповідних законодавчих положень та практики їх застосування. Окрему увагу приділено питанню щодо можливості визначення ціни в еквіваленті іноземної валюти, з приводу якого сформувалася суперечлива судова практика.

Узагальнено судову практику щодо тлумачення судами можливості встановлювати вільні ціни, зокрема виділено такі правові позиції: 1) суб'єкти господарювання є вільними у визначенні умов договору, у т.ч. визначенні ціни договору, за виключенням цін на товар, ціни на який підлягають державному регулюванню, – жодним нормативно-правовим актом України не передбачено обов'язків сторін договору обґрунтовувати ціну договору; 2) законодавцем надано платнику податків право здійснювати господарську діяльність на власний ризик і можливість самостійно оцінювати її ефективність та доцільність з огляду на мету отримання економічного ефекту і приросту активів в майбутньому; тому збитковість окремих операцій не може свідчити про недоцільність їх здійснення; 3) суб'єкти господарювання мають право встановлювати ціни за своїм власним переконанням та визначати їх з метою отримання прибутку з урахуванням власних економічних інтересів; 4) якщо суду не надано доказів державного регулювання ціни на той чи інший товар (продукцію, послугу), суд виходить із того, що ціни на такий товар (продукцію, послугу) є вільними.

Ключові слова: ціна, ціноутворення, ціноутворення в господарській діяльності, державне регулювання цін, формування ціни, встановлення ціни, зміна ціни.

АННОТАЦІЯ

Гембара Е. Ю. Правовое регулирование ценообразования в хозяйственной деятельности. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.04 – хозяйственное право, хозяйственно-процессуальное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2017.

В работе осуществлена комплексная характеристика правового регулирования ценообразования в хозяйственной деятельности. Определено понятие цены и проанализированы

основные подходы к классификации цен, рассмотрены их функции в условиях рыночной экономики. Особое внимание уделено роли ценообразования в процессе хозяйствования. Охарактеризованы источники правового регулирования ценообразования в Украине и перспективы их дальнейшего развития.

Автором приведена характеристика цены как существенного условия хозяйственного договора, а также осуществлен обзор соответствующих законодательных положений и практики их применения. Особое внимание уделено вопросу о возможности определения цены в эквиваленте иностранной валюты, по поводу которого сформировалась противоречивая судебная практика.

Осуществлен обзор судебной практики по толкованию судами возможности устанавливать свободные цены, в том числе выделены следующие правовые позиции: 1) субъекты хозяйствования свободны в определении условий договора, в т.ч. определении цены договора, исключая цены на товары, подлежащие государственному регулированию, ни одним нормативно-правовым актом Украины не предусмотрена обязанность сторон договора обосновывать его цену; 2) законодателем предоставлено налогоплательщику право осуществлять хозяйственную деятельность на свой риск и возможность самостоятельно оценивать ее эффективность и целесообразность, учитывая цель получения экономического эффекта и прироста активов в будущем, поэтому убыточность отдельных операций не может свидетельствовать о нецелесообразности их осуществления; 3) субъекты хозяйствования имеют право устанавливать цены по своему собственному усмотрению и определять их с учетом собственных экономических интересов; 4) если суду не представлены доказательства государственного регулирования цен на тот или иной товар (продукцию, услугу), суд исходит из того, что цены на такой товар (продукцию, услугу) являются свободными.

Обосновано, что цена может быть пересмотрена в сторону увеличения или уменьшения в следующих случаях: 1) одна из сторон нарушила условия договора; ее контрагент в связи с этим может инициировать пересмотр цены и в случае получения отказа требовать ее изменения в судебном порядке; 2) возникли обстоятельства, прямо предусмотренные законом или договором как основание для пересмотра цены договора, но при этом изменение цены возможно только в том случае, если такие обстоятельства имели место до выполнения сторонами своих обязательств по договору и при условии, что изменения внесены также до момента исполнения договора; 3) произошло существенное изменение обстоятельств. Если взаимные обязательства сторон по договору (поставка товаров / передача результатов работ / оказание услуг, с одной стороны, и их оплата, с другой) исполнены, пересмотр условий их исполнения, в том числе цены, невозможен даже при наличии согласия обеих сторон и даже при условии, что срок действия самого договора еще не истек.

Ключевые слова: цена, ценообразование, ценообразование в хозяйственной деятельности, государственное регулирование цен, формирование цены, установление цены, изменение цены.

SUMMARY

Gembara O. Y. Legal pricing regulation in the economic activity. – Manuscript copyright.

The Dissertation for obtaining Candidate of Juridical Sciences degree, speciality 12.00.04 – Economic law, Economic procedure law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2017.

The paper provides a comprehensive description of the legal regulation of pricing in the economic activity. The concept of prices and analysis of the main approaches to the classification of prices, consider their function in a market economy. Particular attention is paid to the role of pricing in the process of management. We characterize the sources of legal regulation of pricing in Ukraine and prospects for their further development.

The author shows the characteristics of the price as an essential economic conditions of the contract, as well as carried out a review of relevant legal provisions and their practical application. Particular attention is paid to the issue of the possibility of determining prices in foreign currency terms, which was formed on the contradictory jurisprudence.

The paper summarizes the judicial practice on the interpretation by the courts to establish the possibility of free prices, including the legal positions highlighted following: 1) business entities are free to determine the conditions of the contract, including determining the contract price, excluding prices of goods subject to state regulation, by any legal act of Ukraine does not provide for the obligation of the parties agreement to justify its price; 2) the legislator granted the taxpayer the right to conduct business activities at his own risk and an opportunity to assess its effectiveness and feasibility, given the purpose of obtaining economic benefit and growth of assets in the future, therefore, the loss-making operations of the individual can not testify about inappropriate implementation; 3) The business entities have the right to set prices at their own discretion and to define them according to their own economic interests; 4) If the court has not presented evidence of state regulation of prices for a particular product (product, service), the court proceeds from the assumption that the prices of such goods (products, services) are free.

Keywords: price, pricing, pricing in economic activity, state regulation of prices, price formation, price setting, price change.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
Р. П. Бойчук

Підписано до друку 17.01.2017 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 1931.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
Україна, 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77